

The Concept of Addiction in Curricular Documents in What Is Now the Czech Republic from 1918 to 2023

NOVÁKOVÁ, D.¹, KULHÁNEK, A.^{2,3}

1 | Czech University of Life Sciences, Institute of Education and Communication, Prague, Czech Republic

2 | Charles University, First Faculty of Medicine, Department of Addictology, Prague, Czech Republic

3 | General University Hospital in Prague, Department of Addictology, Prague, Czech Republic

Citation | NOVÁKOVÁ, D., KULHÁNEK, A. Pojetí závislostí v kurikulárních dokumentech v České republice mezi lety 1918–2023. *Adiktologie prevent. léčeb. praxi.* 2024; **7**(2), 104–113; <https://doi.org/10.35198/01-2024-002-004>

Background | Curricula are key documents defining educational content, objectives, and educational strategies. The topic of substance abuse and addiction appeared in the curricula as early as during the Austro-Hungarian era. This issue has evolved and changed dynamically in the national curricula from the traditional concepts of alcoholism and playing cards to modern trends and digital addictions. **Objectives** | To map and describe the occurrence of the topic of addictions in the curricula and Framework Educational Programmes for primary and lower secondary education in what is now the Czech Republic from 1918 to 2023.

Methods | A qualitative method involving heuristic analysis of secondary data was used. The study included curricula found in the national curricular documents from between 1918 and 2023 for schools corresponding to what are today primary and lower secondary schools. Only documents dealing with addiction, addictive

behaviour, and substance abuse were analysed. The curricula were compared, the development of the curricular documents over time was described, and the historical context was interpreted. **Results** | The findings show that the concept of addiction in pedagogy was significantly influenced by the social events and political circumstances of the period. The issue of addictions permeates all the periods under study and is therefore reflected in almost all the relevant curricular documents. The only exceptions are the 1950s and 1960s and the period referred to as “Normalisation”, when, for ideological reasons, consideration of the issue was replaced by tendentious propaganda aspects. **Conclusions** | The approach to the topic of addictions in Czech education has varied considerably, depending on political and social conditions, while the ideological pressures of some periods led to significant deviations in terms of its inclusion in curricular documents.

Keywords | Curriculum – Addictions – Pedagogy – Prevention – Heuristic analysis

Submitted | 10 September 2024

Accepted | 12 November 2024

Grant affiliation | This paper was made possible by the Cooperatio programme, HEAS research area.

Corresponding author | Adam Kulháněk, PhD., Department of Addictology, Apolinářská 4, 128 00 Prague 2, Czech Republic

adam.kulhanek@lf1.cuni.cz

Pojetí závislostí v kurikulárních dokumentech v České republice mezi lety 1918–2023

NOVÁKOVÁ, D.¹, KULHÁNEK, A.^{2,3}

1 | Institut vzdělávání a poradenství, Česká zemědělská univerzita v Praze

2 | Klinika adiktologie, 1. LF UK

3 | Klinika adiktologie, VFN v Praze

Citace | NOVÁKOVÁ, D., KULHÁNEK, A. Pojetí závislostí v kurikulárních dokumentech v České republice mezi lety 1918–2023. *Adiktologie prevent. léčeb. praxi.* 2024; 7(2), 104–113; <https://doi.org/10.35198/01-2024-002-004>

Východiska | Kurikulární dokumenty představují klíčové podklady definující vzdělávací obsah, cíle a strategii vzdělávání. Již v období Rakouska-Uherska se v učivu objevuje téma návykových látek a závislostí. Tato problematika se v tuzemském učivu dynamicky vyvíjela a proměňovala od tradičního pojetí alkoholismu a hraní karet až po moderní trendy a digitální závislosti.

Cíle | Zmapovat a popsat výskyt tematiky závislostí v učebních osnovách a rámcových vzdělávacích programech pro základní vzdělávání v českých zemích od roku 1918 do roku 2023. **Metody** | Byla využita kvalitativní metoda heuristické analýzy sekundárních dat. Do studie bylo zařazeno učivo vyskytující se v tuzemských kurikulárních dokumentech pro školy odpovídající dnešnímu prvnímu a druhému stupni základní školy mezi lety 1918–2023. Analyzovány byly pouze dokumenty věnující se problematice závislostí, závislostního chování a návykových látek. Identifikované

učivo bylo vzájemně komparováno, byl popsán vývoj učebních dokumentů v čase a interpretovány historické souvislosti. **Výsledky** | Zjištění ukazují, že pojetí závislostí v pedagogice významně ovlivňovaly společenské události a politické poměry daného období. Problematika závislostí prolíná všemi sledovanými obdobími, a je tudíž zohledněna v téměř všech dobových kurikulárních dokumentech zabývajících se předmětově uvedenou tematikou. Výjimku tvoří pouze období 50., 60. let a období normalizační, kdy je z ideových důvodů vytlačena propagandistickými tendenčními aspekty. **Závěry** | Přístup k tematice závislostí v českém vzdělávání se výrazně měnil v závislosti na politických a společenských podmínkách, přičemž ideologické tlaky některých období vedly k výrazným odchylkám v jejím začlenění do kurikulárních dokumentů.

Klíčová slova | Kurikulum – Závislosti – Pedagogika – Prevence – Heuristická analýza

Došlo do redakce | 10. září 2024

Přijato k tisku | 12. listopadu 2024

Grantová podpora | Vznik tohoto článku byl podpořen programem Cooperatio, výzkumná oblast HEAS.

Korespondující autor | Mgr. Adam Kulháněk, Ph.D., MBA, Klinika adiktologie 1. LF UK a VFN v Praze, Apolinářská 4, 128 00, Praha 2

adam.kulhanek@lf1.cuni.cz

1 ÚVOD

V teoretickém úvodu se věnujeme historii tuzemského školství ve 20. století až do současnosti. Přinášíme také ucelený přehled kurikulárních dokumentů podle jednotlivých historických etap.

1.1 Historie školství v českých zemích

Dějiny školství na našem území ve 20. století lze členit do několika hlavních etap. Jednu z nejdelších etap tvoří období socialistického školství, v němž tato oblast prošla velmi složitým obdobím. S pádem komunistického režimu se otevřela cesta i možnost nezaujatě zkoumat období před rokem 1989.

V posledních dvou desetiletích sílí v historickém pedagogickém výzkumu orientace zaměřující se na třídění edukačních problémů, jako jsou tendence, koncepce, teorie, paradigmaty. Dějiny pedagogiky tak nejsou zaměřeny na pouhé životopisy pedagogů či faktografické údaje vývoje vzdělávacích institucí (Jůva, 2007). V této souvislosti se místo tradičního označení dějiny pedagogiky, výchovy a školy stále častěji používá pojem historická pedagogika, která úzce spolupracuje s řadou vědních disciplín, především s historickými vědami. Tyto vědy jí poskytují specifické metody a techniky historické práce.

Dnes je pojem kurikulum jedním nejméně frekventovanějších pojmů ve sféře vzdělávání v české pedagogice, ale do roku 1989 nebyl vůbec používán. Kurikula byla označována jako učební osnovy, učební plány, učivo. Průcha (2013) uvádí, že tyto pojmy ale nejsou zcela přesné. Kurikulární dokument je pedagogický dokument, který vymezuje především koncepci, cíle a vzdělávací obsah dané etapy vzdělávání a vzniká na dvojí úrovni. Státní úroveň vytvářejí

rámcové vzdělávací programy. Školní úroveň potom školní vzdělávací program. Dnes představují rámcové vzdělávací programy hlavní kurikulární dokumenty (Tupý, 2018).

1.2 Přehled jednotlivých kurikulárních dokumentů v jednotlivých obdobích vývoje

20. léta 20. století

V počátcích samostatné Československé republiky platily ještě učební osnovy Rakouska-Uherska (C. K. školní knihosklad, 1915). Ve 20. letech 20. století docházelo tedy k postupným a pomalým změnám školského systému. Jak lze vidět v *tabulce 1*, ve 20. letech 20. století byly vydány nové Osnovy učebné pro školy obecné s českým jazykem vyučovacím v Království českém. Dále byly vydány nové osnovy občanské nauky a výchovy, ručních prací chlapeckých a dívčích, nauky o domácím hospodářství a konečně i nové osnovy pro tělesnou výchovu. Výchova ke zdraví a bezpečí byla vyučována zejména v předmětech přírodopis, přírodopis a občanská výchova a v domácích naukách pro dívky. V období 20. let byly učební osnovy velmi strohé (MŠANO, 1932).

30. léta 20. století

Ve 30. letech minulého století dochází k vytvoření nových učebních osnov, které jsou nadále určeny zvláště pro školy měšťanské a vyšší obecné (MŠANO, 1932; Státní nakladatelství, 1930; Buzek, 1930).

Protektorát 1939–1945

Byly vydány nové protektorátní osnovy. V předmluvě k osnovám, v části hlavní zásady, je velká část věnována tělesnému i duševnímu zdraví, jako základní podmínce

Období	Kurikulární dokumenty
20. léta 20. století	Osnovy učebné pro školy obecné s českým jazykem vyučovacím v Království českém
30. léta 20. století	Normální učebné osnovy pro školy obecné, 1930 Normální učebné osnovy pro měšťanské školy, 1932
1939–1945 protektorát Čechy a Morava	Normální protektorátní učebné osnovy pro obecné a měšťanské školy
1945 přechodné osnovy	Přechodné učebné osnovy pro školy obecné, měšťanské a střední na školní rok 1945/46
1948 – první socialistický kurikulární dokument	Učební plán a učební osnovy pro školy střední
50. léta 20. století	Učební osnovy pro všeobecné vzdělávací školy 1954–1959
60. léta 20. století	Učební osnovy pro základní devítileté školy
70. léta 20. století	Učební osnovy pro základní devítileté školy
80. léta 20. století	Učební osnovy pro základní školy
Po roce 1989	Učební osnovy základní školy
Vzdělávací programy platné od 2. poloviny 90. let	Vzdělávací program Základní škola Vzdělávací program Národní škola Vzdělávací program Občanská škola
2005–2023	Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání

úspěšného života. Je zdůrazňována důležitost zdravotních zásad, správných zdravotních návyků, ochrany zdraví (MŠANO, 1938, 1939).

Přechodné poválečné osnovy z roku 1945

Osnovy jsou oproti všem předchozím zpracované v lepší kvalitě, přehlednější a učivo ucelenější, ale zdají se být dosti zredukované, zřejmě proto, že se jednalo o osnovy přechodné. Chybí v nich prvorepublikové hodnoty. Učitelům je ale podrobně vysvětleno, jak s učivem v poválečném období pracovat. Již v předmluvě k uvedeným osnovám je poprvé zdůrazňováno těsné spojení se Sovětským svazem a dalšími slovanskými státy. Tendence směřuje k ideologicky-kulturnímu programu školy a jejímu zlidovění. Klade se důraz na výchovu politickou, státní, brannou, národní, lidovou a sociální a je zdůrazněno, že jí je nutno prolnout všechny vyučovací předměty, obzvláště politickou výchovu, dějepis, zeměpis, češtinu, ruštinu, filozofii, výchovu hudební a výtvarnou i tělesnou výchovu s novým pojetím lidové brannosti lidové demokratické republiky. Vznikl proto nový předmět politická výchova a v osnovách byl velmi patrný vliv Sovětského svazu a vliv nastupující komunistické strany a už i propagandy, přestože do února 1948 zbývaly ještě téměř dva roky. Výchovu ke zdraví a bezpečí nacházíme v předmětech biologie, dívčí ruční práce a domácí nauky, tělesná výchova a politická výchova (MŠO, 1946).

Učební plán a učební osnovy po roce 1948

Stěžejním obdobím nejen našeho školství se stal rok 1948. Vyšší obecné školy a školy měšťanské jsou v osnovách nově nazývány školami středními, přestože je zde uvedeno ještě původní členění do ročníků. Druhý stupeň dnešní vzdělávací soustavy odpovídá I. až IV. ročníku uvedené střední školy.

Výchova ke zdraví se vyskytuje v předmětech občanská nauka, přírodopis, chemie, fyzika, nauka o domácnosti, tělesná výchova. Nevyskytuje se již předmět přírodopis, ale uvedená látka je rozdělena do osnov fyziky a chemie. Místo biologie se navrácí název přírodopis. Vrací se předmět občanská nauka a předmět politická výchova je zrušen. Do osnov se vrací pojmy, které byly po druhé světové válce vyňaty, jako například rodina. Osnovy jsou oproti všem předchozím velice rozsáhlé, podrobné a srozumitelné. Výchově ke zdraví je věnována velká pozornost, zmiňováno je i duševní zdraví, zdravotní tělesných soustav je nahrazena pojmem hygiena, zmiňováno je i veřejné zdravotnictví. Oproti předchozím kurikulárním dokumentům jsou používány nové a modernější odborné názvy. V dokumentu je uvedeno, že biologické poznatky jsou základem správné životosprávy jednotlivce i společnosti (MŠO, 1948).

Učební osnovy pro všeobecné vzdělávací školy v 50. letech 20. století

Základní škola měla v 50. letech 20. století osm postupných ročníků. 9. ročník, ve kterém bylo nejvíce učiva náležícího k výchově ke zdraví a závislostem, byl zařazen v tehdejší

vzdělávací soustavě již do středoškolského vzdělání (MŠO, 1954, 1956, 1957a, 1957b).

Učební osnovy pro základní devítileté školy v 60. letech

V 60. letech dochází k odklonu od čistě marxistických a prosovětských vědeckých i edukačních teorií, používáných v materiálech předchozí dekády. Mění se celý školský systém a zpět jsou zaváděny některé dříve tradiční vyučovací předměty a jejich názvy. Povinná školní docházka je opět devítiletá a vrací se název Základní devítiletá škola (MŠ, 1960; MŠ, 1964a, 1964b; MŠ, 1966).

Učební osnovy pro základní devítileté školy v 70. letech

Začátkem 70. let byly výnosem Ministerstva školství ze dne 17. května 1973, č. j. 5 046/73-200, schváleny nové, tvrdě normalizační učební osnovy občanské nauky pro 6.–9. ročník základních devítiletých škol. Bylo v nich zdůrazněno využití ideových aspektů ostatních vyučovacích předmětů a vysvětlena funkce a poslání občanské nauky jako stěžejního prostředku pro formování základních politických a světonázorových postojů budoucích aktivních občanů socialistické společnosti. Mezipředmětové vztahy byly zmiňovány zejména v souvislosti se zeměpisem a dějepisem. Přírodovědné předměty jsou připomínány ve vztahu s občanskou naukou v souvislosti s uplatněním při světonázorové výchově.

Co se týče ochrany před chronickými nepřenositelnými chorobami a před úrazy, lze za prevenci považovat opět učivo přírodopisu, jako kupříkladu dodržování zásad správné výživy a správné životosprávy, dále sem patří úkoly státu, společenských organizací a jednotlivců při ochraně, upevňování a rozvíjení zdraví, péče o zdraví v socialistické společnosti. O své zdraví se měl tedy postarat nejen jedinec sám, ale za úkol si jej kladla zejména socialistická společnost (MŠ 1972, 1973, 1974, 1976a, 1976b, 1977).

Učební osnovy základní školy v 80. letech 20. století

Pro žáky narozené v letech 1969/1970 jejich nástupem do prvního ročníku základní školy v podstatě začala další nová éra našeho školství. Tito žáci byli vyučováni podle nových učebních osnov, nových schválených učebnic a v průběhu jejich školní docházky byla v roce 1978 změněna celá školská soustava. Povinná školní docházka byla 10 let, z čehož 8 let na základní škole. Devátý ročník základní devítileté školy byl postupně redukován a v roce 1984 úplně zrušen. Žáci, kteří v září 1980 začali chodit do 6. ročníku a žáci starší, byli vyučováni ještě podle osnov z předchozího období. Pátý ročník základní školy byl počínaje školním rokem 1980/1981 zařazen na druhý stupeň.

V osnovách předmětů se začíná objevovat element životního prostředí, fenomén drog a vandalismus. Část pojmů je víceméně stále opisována, některé starší výrazy jsou již nahrazeny modernějšími. V biologii se poprvé setkáváme s pojmem rakovina, jako s poruchou buněčného dělení. Osnovy jsou přehlednější, opět mnohem progresivnější

i z hlediska didaktického, jsou v nich jasněji popisovány výukové cíle a mezipředmětové vztahy a celkově jejich vzhled a obsah působí moderněji. Socialistické atributy jsou pak velmi patrné pouze v osnovách občanské nauky, v osnovách ostatních předmětů dochází postupně k jejich redukci (MŠ, 1981, 1982a, 1982b, 1983, 1983a, 1983b, 1984, 1988a, 1988b).

První učební osnovy po roce 1989

Po změně politické situace po roce 1989 došlo rychle i k rozsáhlé diskuzi směrem ke změnám našeho školství. V roce 1991 byly vydány nové učební osnovy všech předmětů. Jako základ byly použity stávající osnovy z 80. let, koncepční stránka byla zachována, změny byly provedeny zejména po stránce ideologické a politické, progres byl ale patrný i v oblasti některých odborných termínů a také rozšíření učiva směrem k výchově ke zdraví (MŠMT 1990, 1991a, 1991b).

Učební dokumenty v druhé polovině 90. let

V druhé polovině 90. let byly postupně vytvářeny a schvalovány dokumenty další. Šlo o vzdělávací programy Základní škola, Národní škola a Občanská škola. Nejpožívanějším se stal program Základní škola. Ve všech uvedených dokumentech lze zachytit silící zájem o problematiku výchovy ke zdraví a bezpečí. Souběžně s vytvářením uvedených dokumentů došlo k opětovnému zavádění devátých ročníků, které byly nejprve nepovinné, od roku 1996 se pak staly povinnými. Díky již výše uvedenému Standardu základního vzdělávání, který vymezoval sjednocující kmenové učivo závazné pro všechny vznikající vzdělávací programy, je základní výuková kostra z pohledu výchovy

ke zdraví a bezpečí z mnohých pohledů velmi obdobná (MŠMT, 1996).

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání 2005

Po roce 2000 dochází opět ke změnám naší vzdělávací soustavy, kdy jsou vytvářeny Rámcové vzdělávací programy pro základní vzdělávání (RVP ZV), platné od roku 2005. Výchova ke zdraví a bezpečí je v nich od počátku pevně zakotvena a rozšířena o další témata. Vzdělávací obsah základního vzdělávání byl v RVP ZV orientačně rozdělen do devíti vzdělávacích oblastí a jednou z nich je oblast nazvaná Člověk a zdraví, kam je zařazena tělesná výchova a výchova ke zdraví. Didaktické prvky výchovy ke zdraví a bezpečí prolínají ve velké míře i do dalších vzdělávacích oblastí. Vzdělávací oblast Člověk a zdraví je realizována ve vzdělávacích oborech Výchova ke zdraví a Tělesná výchova, zahrnujeme do ní i zdravotní tělesnou výchovu. Vzdělávací obor Výchova ke zdraví učí žáky aktivně rozvíjet a chránit zdraví ve všech jeho složkách a být za ně odpovědný. Vzdělávacím obsahem navazuje na obsah vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět. Vzhledem k individuálnímu i sociálnímu rozměru zdraví je vzdělávací obor Výchova ke zdraví velmi úzce propojen s průřezovým tématem Osobnostní a sociální výchova. Vzdělávací obor Tělesná výchova směřuje na jedné straně k poznání vlastních pohybových možností a zájmů, na druhé straně k poznávání účinků konkrétních pohybových činností na tělesnou zdatnost, duševní a sociální pohodu. Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání byl postupně doplňován, zásadní změny byly provedeny v roce 2013 a 2021 (VÚP, 2004; MŠMT, 2013; NPÚ, 2015; MŠMT, 2019; MŠMT, 2021).

Období/kurikulární dokument	Závislosti a návykové látky obsažené v dokumentu
20. léta 20. století	kouření, alkoholismus, škodlivé hraní karet
30. léta 20. století	alkoholismus, kouření
Protektorát	škodlivost kouření a pití lihovin
40. léta 20. stol. přechodné	abstinence
40. léta 20. stol. první socialistický	kouření a alkoholismus, narkotika
50. léta 20. stol.	boj proti alkoholismu
60. léta 20. stol.	není uvedeno
70. léta 20. stol.	není uvedeno
80. léta 20. stol.	škodlivost kouření, škodlivost vdechování par organických rozpouštědel, škodlivost kouření a alkoholu na nervovou činnost, následky zneužívání některých léčiv a jiných zdraví ohrožujících látek, alkoholismus, drogy, kouření, význam abstinence a nekuřáctví pro zdraví a tělesnou zdatnost
90. léta 20. stol. první porevoluční	zneužívání léčiv a zdraví ohrožujících látek, vliv kouření, alkoholu, drog, některých léčiv a jiných zdraví ohrožujících látek, nebezpečí alkoholismu a požívání drog, nebezpečí zneužití organických látek, drogy, doping
90. léta 20. stol. tři dokumenty	vliv kouření, drog, závislost na počítači, gamblerství, mechanismy vzniku závislosti, centra odborné pomoci
RVP 2005	rizikové chování, alkohol, aktivní a pasivní kouření, nebezpečné látky a předměty, doping ve sportu, léčiva a návykové látky

Tabulka 2 | Závislosti a návykové látky v učivu kurikulárních dokumentů posuzovaných období

Pozn.: Názvy návykových látek a forem závislosti jsou uvedeny v dobovém znění, tak je doslova zmiňuje daný dokument.

2 VÝZKUMNÁ METODIKA

2.1 Cíle výzkumu

Cílem této studie bylo zmapovat a popsat výskyt tematiky závislostí a návykových látek v učebních osnovách a rámcových vzdělávacích programech pro základní vzdělávání v českých zemích od roku 1918 do roku 2023.

2.2 Metody výzkumu

Tato studie byla realizována kvalitativní metodou heuristické analýzy, přičemž byla analyzována sekundární data (vybrané kurikulární dokumenty). Dokumenty byly dohledávány v archivu a depozitáři Pedagogické knihovny Jana Amose Komenského v Praze a digitální knihovně Akademie věd ČR – Kramerius. Kurikulární dokumenty byly vybrány na základě těchto kritérií: dokumenty platné v českých zemích, Československu a ČR, období platnosti dokumentů 1918–2023, dokumenty dostupné v českém jazyce. Tematika závislostí a návykových látek byla vyhledávána podle těchto kritérií: legální návykové látky (tabák, alkohol), nelegální návykové látky (pervitin, heroin, kokain a další), závislostní chování (hazardní hry, digitální závislosti a další), psychoaktivní léky vyvolávající závislost, psychotropní látky zneužívané ve sportu.

V kurikulárních dokumentech bylo manuálně vyhledáno učivo vztahující se k problematice, závislostí, závislostního chování a návykových látek. Toto učivo bylo systematizováno a vzájemně komparováno. Následně byl popsán obsah učiva a vývoj kurikulárních dokumentů. Také jsme provedli rozbor souvislostí nalezeného obsahu s ohledem na pedagogické metody daného období a dobové společenské a politické poměry.

Tabulka 2 představuje souhrnný přehled nalezených témat týkajících se závislostí a návykových látek ve zkoumaných kurikulárních dokumentech (1918–2023).

3 VÝSLEDKY

V této části souhrnně prezentujeme nalezená témata týkající se závislostí a návykových látek v učebních dokumentech v časovém vývoji podle jednotlivých sledovaných období.

20. léta 20. století

V učebních osnovách z tohoto období jsme identifikovali 3 kategorie kouření, alkoholismu, a škodlivé hraní karet.

30. léta 20. století

Do osnov je již zařazeno veřejné zdravotnictví. Hlavní tématem je alkoholismus, kouření tabáku, všeobecně je připomenuta důležitost péče o zdraví.

Neustále se opakuje učivo o škodlivosti lihovin a kouření, a to v přírodopisu v každém postupném ročníku vyšší obecné školy. Na škole měšťanské jsou uváděny v rámci občanské výchovy pojmy jako abstinence a abstinentsní hnutí. Největší pozornost je tedy v tomto dokumentu věnována alkoholismu.

Protektorát 1939–1945

V předmětu občanská nauka a výchova jsme našli témata škodlivosti kouření a pití lihovin.

Přechodné poválečné osnovy z roku 1945

Součástí osnov tělesné výchovy je hygiena těla a prostředí, hygienické návyky, správná životospráva. V dalších ročnících pak životospráva, abstinence. Klíčovým tématem je opět pití alkoholu.

Učební plán a učební osnovy po roce 1948

V prvním socialistickém kurikulárním dokumentu, osnovách přírodopisu, bylo nalezeno téma kouření a alkoholismu a navíc také narkotika.

Učební osnovy pro základní devítileté školy v 60. letech

Problematika závislostí není sama o sobě v těchto osnovách zmiňována. Pouze v přírodopisu je zmiňována hygiena práce a odpočinku, dodržování zásad správné výživy a v občanské nauce je zmiňována správná životospráva.

Učební osnovy pro základní devítileté školy v 70. letech

Problematika závislostí není v osnovách zmiňována. Pouze v přírodopisu a občanské nauce je zmiňována správná životospráva.

Učební osnovy základní školy v 80. letech

V učivu přírodopisu jsme našli téma škodlivosti kouření, a škodlivosti vdechování par organických rozpouštědel, vliv škodlivosti kouření a alkoholu na nervovou činnost, následky zneužívání některých léčiv a jiných zdraví ohrožujících látek. Stejně tak v osnovách občanské nauky pro 6. ročník je obsaženo učivo o nebezpečnosti alkoholismu, drog, kouření. V tělesné výchově, součástí zdravotní výchovy je rovněž zdůrazněn význam abstinence a nekuřáctví pro zdraví a tělesnou zdatnost. V tomto období je problematika zmiňována šířeji a ve větších souvislostech.

První učební osnovy po roce 1989

V učebních osnovách chemie je nově oproti předchozím kurikulárním dokumentům zařazeno učivo o doping.

Úrazy a bezpečnost silničního provozu bylo obsaženo v přírodopisu v souvislosti se zneužíváním léčiv a zdraví ohrožujících látek.

Rizika ohrožující zdraví a jejich prevence a část o stresu nalézáme v učivu přírodopisu, v části o řídicí soustavě, autodestruktivní závislosti byly obsaženy v učivu přírodopisu, jako vliv kouření, alkoholu, drog, některých léčiv a jiných zdraví ohrožujících látek i občanské nauky, jako nebezpečí alkoholismu a požívání drog a v chemii, jako nebezpečí zneužití organických látek, drogy, doping. Téma návykových látek je v osnovách zmiňováno celkem ve třech předmětech.

Učební dokumenty Základní škola, Národní škola, Občanská škola

Základní škola

Jsou zde pojmy jako prevence, vlivy kouření, drog, přepínání, stresu na lidský organismus, duševní hygiena, úrazy a první pomoc.

Národní škola

V kurikulárním dokumentu Národní škola jsou poprvé zmíněny pojmy jako šikanování, xenofobie, týrání a zneužívání dětí, závislost na počítači, gamblerství, zásady bezpečného sexu, promiskuita.

Občanská škola

Poprvé se zde objevují pojmy mechanismy vzniku závislosti. Také jsou v tomto učivu zmiňována centra odborné pomoci pro závislosti, mechanismy závislosti a závislost na počítači a gamblerství.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání 2005, 2013, 2021

V části Člověk a zdraví, Výchova ke zdraví, v oddíle Rizika ohrožující zdraví nalézáme učivo týkající se rizikového chování, alkoholu, aktivního a pasivního kouření, nebezpečných látek a předmětů, doping ve sportu, podpora zdravého životního stylu, programy podpory zdraví, nebezpečný internet. V části Člověk a příroda, v části Chemie jsou zmíněna léčiva a návykové látky.

V rámcových vzdělávacích programech tedy prolíná problematika závislostního chování různými částmi a je již více rozpracována.

4 DISKUZE A ZÁVĚR

4.1 Souhrn hlavních zjištění

Zjištění ukazují, že pojetí závislosti v pedagogice významně ovlivňovaly společenské události a politické poměry daného období. Problematika závislosti prolíná všemi sledovanými obdobími, a je tudíž zohledněna v téměř všech dobových kurikulárních dokumentech zabývajících se předmětově uvedenou tematikou. Výjimku tvoří pouze období 50., 60. let a období normalizační, kdy je z ideových důvodů vytlačena propagandistickými tendenčními aspekty. Z kurikulárních dokumentů je patrné, že závislostní chování není opomíjeno a s jeho edukací bylo počítáno již v období první i druhé republiky, to jak v osnovách protektorátních, tak v prvních socialistických dokumentech. V současných rámcových vzdělávacích programech pro 2. stupeň základních škol je problematika závislostního chování zmiňována hned v několika oblastech. Primárně v oblasti Člověk a jeho zdraví, vzdělávací obsah Výchova ke zdraví, dále pak v oblasti Člověk a příroda, vzdělávací obsah v učivu Chemie.

4.2 Diskuze výsledků

Výsledky této studie potvrzují, že kurikulární dokumenty v českých zemích se výrazně přizpůsobovaly politickým a společenským změnám, což je v souladu s poznatky dalších studií v oblasti vzdělávání. **V dokumentech z období protektorátu, přechodném poválečném, pounorovém se problematika dotýká pouze abstinence, alkoholismu a kouření.** Průcha (2000) uvádí, že české školství bylo v průběhu 20. století výrazně ovlivněno politickými ideologiemi, což se projevilo ve struktuře a obsahu kurikula. Tento vliv je zřetelný zejména v obdobích, jako jsou 50. a 60. léta, kdy bylo téma závislosti v kurikulárních dokumentech výrazně potlačeno, jak ukazují i výsledky naší studie. Naopak již počátkem 80. let 20. století, tedy ještě v době reálného socialismu, se v námi zkoumaných dokumentech začínají pojmy z oblasti závislostního chování objevovat ve větším rozsahu, a to zejména v předmětech přírodopis a občanská nauka. Po roce 1989 přibývají pojmy nové reagující na změny a vývoj společnosti. Janík a kol. (2011) ve své analýze školských reforem poukazují na to, že české vzdělávání se po roce 1989 začalo stále více otevírat mezinárodním vlivům a integrovat moderní přístupy a témata z globálního kontextu. Naše studie potvrzuje, že tento proces měl vliv i na začlenění tématu závislosti do kurikula, což odráží potřebu reflektovat nové výzvy, které přináší technologický pokrok a změny ve společnosti.

4.3 Silné a slabé stránky výzkumu

Limitem výzkumu v jeho analytické fázi byla především různorodost kurikulárních dokumentů, nestejnorodost pojmů a terminologie, nejednotná názorovost dobových politických systémů a pohledů na problematiku z hlediska jejich rozdílnosti. Z toho důvodu bylo z metodického hle-

diska náročné komparovat mezi sebou vybraná historická období. Dokumenty s datací od 50. let 20. století byly rozděleny podle vyučovacích předmětů, proto bylo vyhledávání a orientace v nich obtížnější. Jak silnou stránku naopak uvádíme dlouhou časovou řadu analyzovaných období.

4.4 Závěr

Závislostní problematika v kurikulárních dokumentech moderní historie Česka zaznamenala dynamický vývoj. V prvních dokumentech se objevovaly zmínky o škodlivosti hraní karet a alkoholu, zatímco pozdější dokumenty z období socialistického režimu se soustředily na boj proti alkoholu a narkotikům, ale mnohdy zanedbávaly téma kouření. Od 80. let se obsah začal znovu rozšiřovat o různé formy závislostí včetně kouření a užívání drog. Po roce 1989 se pak objevily nové fenomény jako doping a digitální závislosti. V současných Rámcových vzdělávacích programech pro 2. stupeň základních škol je problematika závislostního chování zpracována komplexně a systematicky. Větší důraz na edukaci o závislostech v nižších ročnících základní školy by mohl přispět k prevenci a včasné intervenci v této oblasti.

Role autorů | DN provedla rešerši zdrojů, analýzu kurikulárních dokumentů, vyhodnocení a interpretaci výsledků. AK se podílel na interpretaci výsledků, tvorbě diskuze a formální úpravě článku.

Konflikt zájmů | Autoři tímto prohlašují, že ve vztahu k publikované práci nejsou v žádném střetu zájmů.

LITERATURA / REFERENCES

BUZEK, Kamil. *Zákony školské*. Oddíl 2. Sešit 14. Celé sbírky sešit 30., Normální učebné osnovy pro školy obecné (ludové). Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1930.

Hlavní směry vzdělávací politiky ČR 2030+, MŠMT ČR. [online]. 2019 [cit. 9.09.2024]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/file/51582/>

JANÍK, Tomáš a kol. Kurikulární reforma na gymnáziích: výzkumná zjištění a doporučení. Pedagogická orientace. 2011, roč. 21, č. 4, s. 375-415. ISSN 1211-4669.

JŮVA, Vladimír. *Stručné dějiny pedagogiky*. 6., rozšíř. vyd., (1. vyd. Paido). Brno: Paido, 2007. Edice pedagogické literatury. ISBN 978-80-7315-151-5.

Národní pedagogický institut České republiky (dříve Národní ústav pro vzdělávání), *Školský zákon se změnami, 2015* [online]. Copyright © [cit. 09.09.2024]. Dostupné z: http://www.nuv.cz/uploads/NZZ2/_WEB/Skolsky_zakon_se_zmenami_2015.pdf

Normální učebné osnovy pro obecné (ludové) školy pro školní roky 1930-31, 1931-32, 1932-33: výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 6. května 1930, čís. 47.415-I. V Praze: Státní nakladatelství, 1930.

Normální učebné osnovy pro obecné a měšťanské školy s českým vyučovacím jazykem a pro jednoročné kursy, připojené k těmto měšťanským školám, v Čechách a na Moravě. Výnos MŠANO ze dne 27. 7. 1939. Příloha k věstníku MŠANO. Sešit 8, ročník XXI, Praha: Školní nakladatelství v Praze, 1939.

Normální učebné osnovy pro školy měšťanské a jednoroční učební kursy. MŠANO. Praha: Státní nakladatelství (Praha, Česko), 1932.

Občanská nauka 6.–9. ročník. MŠ. 1. vyd. Praha: SPN, 1973. 18 s. Učební osnovy zákl. devítileté školy.

Občanská výchova: Učební osnovy pro 6. až 9. ročník. Vzdělávací program Základní škola. MŠMT. Praha: Fortuna, 1996.

Osnovy branné výchovy na obecných (ludových) a měšťanských školách a v jednoročných učebních kursech při měšťanských školách: Výnos MŠANO ze dne 10. března 1938, čís.34.419-1. Praha: Státní nakladatelství, 1938.

Osnovy učebné: pro školy obecné s českým jazykem vyučovacím v Království Českém. Praha: C. k. školní knihosklad, 1915.

PRŮCHA, Jan, Eliška WALTEROVÁ a Jiří MAREŠ. *Pedagogický slovník*. 7., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2013, 2020. ISBN 978-80-262-0403-9.

PRŮCHA, Jan. Přehled pedagogiky: úvod do studia oboru. Portál, sro, 2000.

Přechodné učební osnovy pro školy obecné, měšťanské a střední na školní rok 1945/46: výn. MŠO z 30. 11. 1945, č. 10 584 pres. V Praze: Státní nakladatelství, 1946. 83 stran.

Přírodopis 6.–9. ročník: praktikum z přírodopisu v 6.–9. ročníku: Nepovinný předmět. MŠ. 6., nezm. vyd. Praha: SPN, 1966. 21, [2] s. Učební osnovy zákl. devítileté školy.

Přírodopis 6.–9. ročník; Praktikum z přírodopisu v 6.–9. ročníku (nepovinný předmět). MŠ. 3. vyd. Praha: SPN, 1976a. 24 s. Učební osnovy základní devítileté školy.

Přírodopis: 6.–9. ročník; Praktikum z přírodopisu v 6.–9. ročníku (nepovinný předmět). MŠ. 1. vyd. Praha: SPN, 1960. 22, [2] s. Učební osnovy základní devítileté školy.

RVP pro základní vzdělávání, Národní pedagogický institut České republiky (dříve Národní ústav pro vzdělávání). *Národní pedagogický institut České republiky (dříve Národní ústav pro vzdělávání)* [online]. Copyright © [cit. 09. 09. 2024]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/rvp-pro-zakladni-vzdelavani>

TUPÝ, Jan. Tvorba kurikulárních dokumentů v České republice: historicko-analytický pohled na přípravu kurikulárních dokumentů pro základní vzdělávání v letech 1989-2017. 2., doplněné a upravené vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2018. 230 stran. Pedagogický výzkum v teorii a praxi; svazek 46. ISBN 978-80-210-8997-6.

Učeb. osnovy Fysika pro 7. až 11. postup. ročník Fysika – astronomie: astronomie pro 11. postup. ročník všeobec. vzdělávacích škol. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954.

Učeb. osnovy pro 6. až 11. postup. ročník všeobecně vzdělávací školy na šk. rok 1953–54: Zeměpis. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1953.

Učební osnovy 5.–8. ročníku základní školy: Pojetí výchovně vzdělávací práce na 2. stupni základní školy. (Úvodní část k osnovám). MŠ. 2. vyd. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1981.

Učební osnovy Fysika: návrh pro 7.–11. postupný ročník všeobecně vzdělávací školy na šk. r. 1953-54: astronomie pro 11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1953.

Učební osnovy pro 6.–10. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol. Biologie. MŠO. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954.

Učební osnovy všeobecně vzdělávacích škol, Biologie 6.–10. ročník: upravené vydání s metodickými poznámkami. MŠO. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957 a.

Učební osnovy všeobecně vzdělávacích škol. Upravené vydání s metodickými poznámkami: tělesná výchova 6.–11. ročník. 3. vyd. MŠO. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957 b.

Učební osnovy zákl. devítileté školy. Pracovní vyučování: 6.–9. ročník; Kurs šití a vaření v 6.–9. ročníku: (Nepovinný předmět). MŠ. 5. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964a.

Učební osnovy základní devítileté školy: Branná výchova pro 7. a 8. ročník. MŠ. 2. vyd. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1977.

Učební osnovy základní devítileté školy: Dějepis 6.–9. ročník. MŠ. 2. vyd. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1973.

Učební osnovy základní devítileté školy: fyzika 7.–9. ročník. Praktikum z fyziky v 7.–9. ročníku (nepovinný předmět). MŠ. 8. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.

Učební osnovy základní devítileté školy: chemie 8.–9. ročník. Praktikum z chemie v 8.–9. ročníku (nepovinný předmět). MŠ. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964b.

Učební osnovy základní devítileté školy: Chemie 8.–9. ročník. Praktikum z chemie v 8.–9. ročníku (nepovinný předmět). MŠ. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1976b.

Učební osnovy základní devítileté školy: zeměpis 6.–8. ročník. MŠ. 9. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974.

Učební osnovy základní školy: Dodatek k učebním osnovám pro 2. stupeň základní školy: výchovy ve vyučovacích předmětech. MŠ. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1984.

Učební osnovy základní školy: Dopravní výchova. 1.–8. ročník. MŠ. Praha: Česko (Československo), 1988a.

Učební osnovy základní školy: Fyzika. 6.–8. ročník. Fyzikálně-chemická praktika. (Povinně volitelný a nepovinný předmět). 7.–8. ročník. Matematicko-fyzikální praktika. (Povinně volitelný a nepovinný předmět). 7.–8. ročník. 2. vyd. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1983.

Učební osnovy základní školy: Chemie 7.–8. ročník. Chemicko-biologická praktika (povinně-volitelný předmět) 7.–8. ročník. Fyzikálně-chemická praktika (povinně volitelný a nepovinný předmět) 7.–8. ročník. MŠ. 3. nezm. vyd. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1982a.

Učební osnovy základní školy: Chemie 7.–8. ročník. MŠMT. Praha: Fortuna, 1991a.

Učební osnovy základní školy: Občanská nauka. 6.–8. ročník. 3. vyd. MŠ. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1983a.

Učební osnovy základní školy: Občanská nauka. 6.–8. ročník. MŠMT. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1990. ISBN 80-04-25779-8.

Učební osnovy základní školy: Pracovní vyučování. 5.–8. ročník. Základy techniky. 7.–8. ročník. Technická praktika. 5.–8. ročník. (nepovinný předmět). Domácí

nauky. 5.–8. ročník. (nepovinný předmět). 4. vyd. MŠ. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1983b.

Učební osnovy základní školy: Přírodopis 5.–8. ročník. Chemicko-biologická praktika (povinně volitelný a nepovinný předmět) 7.–8. ročník. 3. uprav. vyd. MŠ. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1982b.

Učební osnovy základní školy: Přírodopis 5.–8. ročník. MŠMT. Praha: Fortuna, 1991b.

Učební osnovy základní školy: Tělesná a sportovní výchova 5.–8. ročník. MŠ. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1988b.

Učební plán a učební osnovy pro školy střední: Výnos ministerstva školství a osvěty (MŠO) ze dne 31. července 1948, č. A-153 000-II. V Praze: Státní nakladatelství (Praha, Česko), 1948.

Úprava učebního plánu a učebních osnov všeobecně vzdělávacích škol ve školním roce 1956–1957. MŠO. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956. Pomocné knihy pro učitele.

Upravený Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání platný od 1. 9. 2013, MŠMT ČR. *MŠMT ČR* [online]. Copyright ©2024 [cit. 09. 09. 2024]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/upraveny-ramcovy-vzdelavaci-program-pro-zakladni-vzdelavani>

Upravený RVP PV nabývá účinnosti od 1. 9. 2021, MŠMT ČR. *MŠMT ČR* [online]. Copyright ©2024 [cit. 09. 09. 2024]. Dostupné z: RVP PV září 2021.pdf, MŠMT ČR

Vládní nařízení ze dne 31. března 1939, jímž se zbavují účinnosti zákon ze dne 1. července 1937, č. 184 Sb. z. a n., o branné výchově, a předpisy jej provádějící (Sb. z. a n. č. 105, vyhlášeno dne 12. dubna 1939). In *Věstník MŠANO*, ročník XXI. (1939), sešit 6., s. 172.